

BALKANLARDA OSMANLI YÖNETİM TARZINA BİR ÖRNEK: SALNAMELER İŞİĞİNDA KIRÇOVA KAZASI'NDA İDARİ YAPI

AN EXAMPLE OF THE OTTOMAN ADMINISTRATION STYLE IN THE BALKANS: ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN KICEVO TOWN IN THE LIGHT OF SALNAMES

Selçuk URAL*

Öz
Osmanlı Devleti'nde yıl boyunca meydana gelen hadiselerin resmî kurumlar veyahut özel kişilerce kaydedildiği belgelere salname denilmektedir. Farsçadan aktarılan salname kelimesi; yıl ve yazılmak manalarına gelmektedir. Resmî salnameler devlet, nezaret ve vilayetlerce hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin idari sisteminde ilk resmî devlet salnamesi 1847 tarihlidir. Bu ilk çalışmadan sonra resmî salnamelerin çıkarılması 1922'ye değin sürmüştür. Nezaretlerin hazırladığı salnameler ise 1865-1890 arasında çıkarılmıştır. Vilayet salnamelerinin ilkiyse 1866 tarihli Bosna Vilayet Salnamesidir. Vilayetlerin idari yapıları hakkında bilgiler içeren vilayet salnamelerinde gelişmeler tarihleri, yer isimleri ve kişileriyle birlikte kaydedilmiştir. Bu haliyle salnameler Osmanlı şehirlerinin idari, hukuki, iktisadi, demografik, içtimai, siyasi ve askeri yapıları hakkında mühim bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada Manastır Vilayet Salnameleri ile Maarif Nezareti Umumi Salnamelerinin verilerinden hareketle Kırçova Kazası'nın idari yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu durumu ortaya koymaya çalışırken de XIX. yüzyılın son çeyreğindeki Manastır Vilayet Salnamelerinin (H.1292, H.1293, H.1305, H.1308, H.1310, 1311, H.1312, H.1313, H.1314) tamamı ve H.1316, H.1317 tarihli Nezaret-i Maarif-i Umumiye Salnameleri incelenmiştir. Böylece söz konusu çalışmada Balkanlarda Osmanlı egemenliğinde idare edilen bir şehrin hem idari yapılanması hem de bu yapılanma içerisinde yer alan görevliler ile görev değişim süreçlerini aktarmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler
Balkanlar, Kırçova, Salname,
Yönetim, İdari Yapı

Keywords
Balkans, Kicevo, Salname,
Administration, Administrative
structure

*Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya
Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Rektörlük Atatürk İlkeleri ve
İnkılap Tarihi Koordinatörlüğü
sural@subu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5734-8302
Sakarya/TÜRKİYE

Abstract

Documents in which the events that took place throughout the year in the Ottoman Empire are recorded by official institutions or private persons are called Salname. The word Salname transferred from Persian; means year and writing. Officially, salnames have been prepared by the state, ministry and provinces. The first official state salname in the administrative system of the Ottoman Empire is dated 1847. After this initial work, the writing of the official salname continued until 1922. Salnames prepared by the ministries were published between 1865 and 1890. The first of the provincial salnames is the Bosnia Provincial Salnames of 1866. In the provincial salnames

Gönderim Tarihi: 27/04/2021

Kabul Tarihi: 04/08/2021

containing information about the administrative structures of the provinces, the development dates, place names and people are recorded. As such, the salnames provide important information about the administrative, legal, economic, demographic, social, political and military structures of Ottoman cities. In this study, we tried to reveal the administrative structure of the town of Kicevo by acting from the data of the Salnames of the city of Manastir and the Salnames of the Ministry of Education. While trying to reveal this situation, all Salnames belonging to the dates H.1292, H.1293, H.1305, H.1308, H.1310, 1311, H.1312, H.1313, H.1314, H.1316, H.1317 in the last quarter of the 19th century were examined. Thus, we tried to convey both the administrative structure of a city ruled under Ottoman rule in the Balkans and the processes of change of duty with the officials involved in this structuring.

GİRİŞ

Günümüzde Kuzey Makedonya Devleti'nin siyasi sınırları içerisinde ve belediye idari birimi şeklinde yönetilen Kırçova şehri ülkenin batı kesiminde yer almaktadır. Bistra Dağı'nın güneydoğu eteklerinde kurulmuş olan Kırçova'yı Ohri, Debre, Gostivar ve Pirlepe yerleşimleri çevrelemiş bulunmaktadır. Kuzey Makedonya'nın başkenti Üsküp'e de çok yakın bir mesafede olan Kırçova şehri, coğrafi manada Vardar nehrinin sağ kolu olan Treska'nın üst havzasını kaplayan bir vadi mıntkasında yer almaktadır. Balkan coğrafyasının soğuk ve sert iklimine rağmen yağış alması özelliğinden ötürü hem kış hem de yaz mevsiminde ılıman bir iklim ortamı göstermektedir. Osmanlıların Balkanlardaki hâkimiyetleri esnasında Türkçe Kırçova (Kıraç Ova) ismiyle anılan şehir, Makedonca Кичево, Arnavutça Kerçevo olarak adlandırılmıştır. Bu ismin bölgenin kireç bakımından zengin yer altı kaynağı durumundaki dağlık, sarp ve kayalık arazilerin yapısından hareketle ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Kırçova Belediyesi'nin resmi belediye verilerine göre Kırçova Kazası merkeziyle birlikte 76 yerleşim biriminden müteşekkildir (Kırçova Belediyesi, 2013). Ülkenin 2002 yılında gerçekleştirdiği nüfus sayımı sonuçlarına göre Kırçova'daki demografik dağılım Makedonlar, Türkler, Romanlar, Ulahlar, Sırlar, Boşnaklar ve Arnavutlar olmak üzere 30.138 kişiden meydana gelmektedir (Trifunoski, 1968, s. 297; Acaroğlu, 2006, 161; Kuzey Makedonya Devleti İstatistik Kurumu, 2002, 35).

Uskana Kitsavis isimli bir antik kent üzerinde kurulmuş olan Kırçova, tarihi serüveninde birçok siyasi teşekkül tarafından istila edilmiştir. Öyle ki Slav topluluklarından başta Sırlar olmak üzere Bizans ve Osmanlılara kadar farklı birçok devlet tarafından yönetilmiştir. Kitsavit ismiyle ilk kez II.Basil döneminde Bizans'a ait XI. asır kaynaklarında bahsedilen Kırçova'daki Bizans-Sırp mücadelesi XIII. yüzyıl boyunca kendisini yoğun biçimde hissettirmiştir. Böylelikle Kırçova ve civarında genel manada Bizans'ın siyasi egemenliğinin yanında kısa süreli olmakla birlikte 1257-1259, 1282 ve 1297 tarihlerinde geçici Sırp yönetimleri de kurulabilmiştir (Rusiç, 1962, s. 245; Kiel, 2002, s. 440; Ostrogorsky, 1995, s. 414; Boşkoviç & Maçevska, 2010, s. 24). Lakin Bizans'ın süreklilik arz eden baskıları ve etkisi sonucu Kırçova'daki Sırp idaresinin ömrü bahsettiğimiz ölçüde oldukça kısa süreli gerçekleşmiştir.

Kırçova'da Osmanlı Hâkimiyeti

Aynı yüzyılın ikinci yarısı itibariyle bölgede gerçek manada hâkimiyet kurmayı başaran siyasi güç, Osmanlı Türkleri olmuştur. Kırçova'nın da içerisinde yer aldığı günümüz Kuzey Makedonya toprakları, XIV. asrın ikinci yarısı itibariyle başlatılan sistemli Osmanlı akınları sayesinde Türklerin eline geçmiştir. Süleyman Gazi önderliğindeki Osmanlı akıncılarının Gelibolu mıntkasından başlattıkları ilk Balkan akınları esnasında Sırp kralı Duşan ölmüş ve Makedonya sahasında kurduğu devlet de parçalanmıştır. Bizans yoğun iç siyasi karışıklıklarla boğuşmakta ve Bulgar Krallığı da parçalanmış bir vaziyettedir (İnalçık, 2005, s. 26). Böylelikle Trakya ile Kırçova'nın da içinde bulunduğu Kuzey Makedonya coğrafyasını çok çabuk ele geçirmeyi başaran Osmanlı Türkleri, Bulgar topraklarının çoğu kısmını, Yunanistan'ın kuzey bölgesini, Bosna ve civarını ve Tuna nehri kıyı şeridinde değin Sırp idari alanlarını kendi

topraklarına katmışlardır (Shaw, 2004, s. 31; Finkel, 2007, s. 17; Luttrell, 1997, s. 147-148).

Osmanlıların Kırçova ve civarını tam olarak ne zaman ele geçirdiği hususunda gerek Osmanlı kaynaklarında gerekse Slav (Sırp) kaynakları arasında bazı farklı görüşler söz konusu olmuştur. Bu izahatlar şehrin fethinin Kosova Savaşı sonrasında veyahut evvelinde olduğu hususundadır. Osmanlı kroniklerinde Kırçova'nın da içinde yer aldığı Makedonya topraklarındaki ilk fetih sürecinin Sultan Murad döneminde (1359-1389) ve özellikle de Çirmen Savaşı sonrasında başladığı belirtilmiştir. Sultan Murad Hüdavendigâr'ın emriyle ileride gerçekleştirilecek Arnavutluk akınlarında bir üs olması planlanan Manastır şehri ile kuzeye gerçekleştirilecek akınlarda bir geçiş güzergâhı olması düşünülen Pirlepe gibi Makedonya topraklarında ve Sırp hâkimiyetinde olan şehirler, Timurtaş Paşa tarafından 1382'de ele geçirilmiştir. Osmanlı Veziri Çandarlı Halil Paşa'nın başında yer aldığı ve Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'nın da yönettiği Makedonya'nın batısına başlatılan fetih sürecinde Gazi Evrenos Bey'in de yer aldığı Osmanlı akınları sayesinde Kırçova'ya komşu durumdaki Ohri şehri de 1385'te alınmıştır. Böylelikle bu siyasi süreç Makedonya topraklarındaki Sırp despotlarının Osmanlı vassallığını kabul etmek zorunda kaldıkları XIV. asrın son yıllarına değin süren dönemi içerisine almıştır. Sultan Murad'ın 1389 Kosova Muharebesindeki vefatı sonrasında Osmanlıların Rumeli'deki ilerleyişinin başına geçen Sultan Yıldırım Bayezid dönemi 1391-1392 tarihinde Üsküp'ün ele geçirilmesiyle birlikte de Kırçova'nın da içinde yer aldığı Makedonya topraklarında kalıcı bir hâkimiyet sağlanmıştır. Böylece bundan sonra Kırçova ve civarı, Arnavutluk ile Bosna üzerine gerçekleştirilecek akınlarda bir üs durumuna gelmiştir (Aşık Paşazade, 2003, s. 126; Hoca Sadettin Efendi, 1979, s. 154-155; Neşri, 1949, s. 311; Uzunçarşılı, 1988, s. 172-175; Emecen, 2014, s. 342-344; Cezar, 2010, s. 115-123; Hammer, 2011, s. 84-90; Jorga, 2005, s. 231-246; Fine, 1987, s. 412).

Bahsettiğimiz haliyle Osmanlıların Rumeli'deki ilerleyişi uçlar halinde ve üç ayrı koldan gelişme göstermiştir. Öncelikli olarak Gelibolu mıntıkası Orhan Gazi zamanında merkez sayılarak Trakya'daki akınlar açısından uç bölgesi sayılmıştır. Ayrıca Osmanlı akınları batı, kuzey batı ve kuzey doğu istikametinde ilerlerken, Romalılara ait olup Bizans'ın da kullandığı bilinen yollardan da faydalanılmıştır. Bahsettiğimiz bu yollar; sol kol (Via Egnatia-Canib-i Yesar), orta kol (Via Militarist-Tarik-i Evsat) ve sağ kol (Kırım-Karadeniz Ticaret Yolu) şeklinde anılmaktadır (Doğru, 2000, s. 32). Osmanlılara ait Rumeli idari teşkilatının oluşmasında da bu stratejik yollar önem arz etmiştir. Kırçova ise Edirne merkez olmak üzere, Dimetoka, Ferecik, İpsala, Filibe, Samakov, Üsküp, Kalkandelen, Manastır, Pirlepe, Köprülü kazalarıyla birlikte sağ kol üzerindeki yerleşim alanlarından birisi olmuştur.

Osmanlı İdari Teşkilatında Kırçova

Sınırlarının hızlı bir genişleme süreci yaşadığı XIV-XVI. asırlar boyunca, Osmanlı Devleti idari olarak Anadolu ile Rumeli beylerbeylikleri şeklinde iki ayrı yönetim alanına ayrılmıştır. Osmanlıların asıl genişleme alanı olarak belirleyip hızla ilerleme gösterdiği Rumeli Beylerbeyliği idari birimi, Anadolu Beylerbeyliğine nazaran daha mühim bir yere sahip olmuş ve protokolde de önce gelmiştir. Böylelikle de Rumeli

coğrafyasında gelişen her fetih süreciyle birlikte hem uç bölgelerinde hem de idari yapılanmada stratejik hamleler de göz önünde bulundurularak Osmanlı idari yapılanması gerçekleştirilmiştir. Bu idari yapılanmada Süleyman Gazi Rumeli coğrafyasının ilk beylerbeyi olarak bilinmektedir (Gökbilgin, 1956, s. 248). Lakin resmîyetteyse bu göreve getirilen ilk şahıs Lala Şahin Paşa'dır. Rumeli'deki fetih güzergâhlarında ele geçirilen yerleşim alanları sancak statüsüyle belirlenmiş ve bu sancaklar da askeri ve idari birim şeklinde Rumeli Beylerbeyinin idaresine verilmiştir. Ayrıca Rumeli Beylerbeyliğinin ilk merkezi olarak da Edirne belirlenmiştir (Ünal, 1999, s. 112). Rumeli Beylerbeyliğinin bu merkez sancağı "Paşa Livası" ismiyle anılmıştır. Böylelikle Balkanlarda XIV. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle başlatılan akınlar neticesinde fethedilen bölgeler genel olarak Rumeli Beylerbeyliği idaresine dâhil edilmiştir.

Osmanlılarda mevcut taşra teşkilatının yapısı eyalet, sancak, kaza ve nahiye şeklinde bir idari tarz göstermiştir. Beylerbeyi tarafından yönetilen ve sancaklardan meydana gelen birime eyalet denilmiştir. 1490-1491 tarihi bir cizye defterinde Rumeli Beylerbeyliğinin idari taksimatında eyalete bağlı (Paşa, Gelibolu, Vize, Silistre, Niğbolu, Vidin, Sofya, Köstendil, Alacahisar, Vulçitrin, Prizren, Bosna, Hersek, Semendire, İškodra, Dukakin, Ohri, Elbasan, Avlonya, Yanya, Tırhala, Argiri Kasrı, Mora, Preveze, Midilli ve Kefe) 26 sancak kaydedilmiştir (İnbaşı, 2002, s. 161). 1530 tarihindeyse Kırçova, Sofya merkezli Paşa Livası sağ kolundaki Edirne, Dimetoka, Ferecik, Keşan, Kızılağaç, Zağra-i Eskihisar, İpsala, Filibe, Tatarpazarı, Samakov-ı İvlayçov, Üsküb, Kalkandelen, Manastır, Pirlepe ve Köprülü ile birlikte bir kaza merkezi olarak kaydedilmiştir (BOA, 2001, s. 5; Çağ, 2020, s. 34-35). Rumeli eyaletine bağlı durumdaki sancak merkezlerinin sayıları Osmanlıların Balkanlarda gerçekleştirdikleri akınlar ve ele geçirdikleri yeni yerler sonucunda sürekli değişmiştir. Bu noktada yeni coğrafi yerleşim alanlarının kazanılması, bazı kasabaların sancak statüsüne geçirilmeleri ve zamanla oluşturulan yeni eyaletlerin idari yapılanmalarına bağlanmaları bu değişikliğin ana sebeplerini oluşturmuştur.

XVII. asırda Kırçova bir kaza merkezi olarak yer almaya devam etmişken bahsettiğimiz asrın ortalarında Paşa Sancağı dışında Ohri, Selanik, Üsküb, Prizren şehirleri de birer sancak merkezi olarak Rumeli'ye bağlanmıştır. XIX. asra gelindiğindeyse Rumeli idari yapısında mühim değişiklikler gerçekleşmiştir. Beylerbeyliği kavramı yerine artık eyalet ifadesi kullanılmaya başlanılmış ve Selanik, Üsküb ve Yanya da ayrı eyaletler haline dönüştürülmüştür. Osmanlı modernleşmesinde mühim bir yeri olan Tanzimat döneminin başlangıcında Kırçova, Rumeli eyaletinde yer alan Manastır'a bağlı bir kaza merkezidir. Osmanlı idari yapısında vilayet teşkilatlanmasına gidildiği 1864'ten itibaren de Rumeli eyaletinin Manastır şehrine bağlı bir kaza merkezi olarak yerini alan Kırçova, bu tarihten sonra kurulan yeni vilayetlerden Selanik'e bağlanan Manastır livası idari sahasında bulunmuştur. Bulgaristan'ın ayrılığı sonucunda yeniden vilayet konumuna getirilen Manastır'a bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar bir kaza merkezi hüviyetiyle idare edilmiştir (Kılıç, 2002, s. 888; Binark, 1996, s. 8-9).

Bu haliyle Osmanlı idari sisteminde yer alan Kırçova, Osmanlı Devleti'nde yıllık şeklinde tutulan ve ait olduğu yerleşim bölgelerinin idari, hukuki, iktisadi, zirai, demografik yapısıyla alakalı verileri içeren salnameler içerisinde yer almıştır. Gerek merkezi idare gerek vilayetler ve özel kurum veyahut kişilerce hazırlanan salnameler, bu haliyle Farsçadan dilimize eklenmiş olup ziyadesiyle yıllık manasında kullanılmıştır. Resmi ve özel olmak üzere ayrılan bu yıllıkların resmi olarak hazırlananları da kendi içerisinde nezaretler ile vilayetler tarafından hazırlananlar olarak ikiye ayrılmıştır. Osmanlı idari sisteminde ilk salnamenin Tanzimat döneminin etkin yöneticilerinden olan Mustafa Reşid Paşa'nın öncülüğünde 1847 yılında hazırlandığı bilinmektedir. Çalışma konusunun merkezinde yer alan vilayet salnameleri ise ilk kez 1866'da hazırlanan Bosna Vilayeti Salnamesidir. Bu şekilde vilayet salnameleri 1922 tarihli Bolu Vilayet Salnamesinin hazırlanmasına kadar sürmüştür.

Genel manada gerek geçmiş yıllarda gerekse bir yıl içerisinde gerçekleşen hadiseler, kaza idari yapısı ve bu yapıda yer alan görevlilerin kaydedildiği salnameler bu haliyle resmi kayıt olma hüviyetinden dolayı önemlidir (Sertoğlu, 1986, s. 297). Böylelikle konumuzun merkezinde yer alan Kırçova şehrinin XIX. asrın son çeyreğindeki idari yapısını incelemek üzere kazanın verilerini içeren Manastır Vilayet Salnameleri ile Nezaret-i Maarif-i Umumiye Salnameleri seçilmiştir. Bu doğrultuda H.1292 (M.1875) tarihinden H.1314 (M.1897) tarihli salname de dâhil olmak üzere toplam dokuz ayrı vilayet salname seçilmiştir. Ayrıca Nezaret-i Maarif-i Umumiye Salnamelerinden de H.1316 (M.1898-1899) ile H.1321 (1902-1903) tarihli salnameler bu doğrultuda araştırmanın merkezine konulmuştur. Belirlenen tüm bu salnamelerdeki veriler ışığında da Kırçova kazasının bahsi geçen tarihlerdeki idari yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmamızda bu doğrultuda Manastır Vilayetinin aşağıdaki tabloda aktardığımız salnameleri incelenip, Kırçova Kazasının idari yapısı ve kazadaki idari görevliler hakkında tespitler ve değerlendirmeler yapılabilmektedir.

Tablo 1. *Manastır Vilayeti Salnameleri ve Nezaret-i Maarif-i Umumiye Salnameleri*

Sıra	Hicri	Miladi	Sıra	Hicri	Miladi
1	1292	1875-1876	6	1311	1893-1894
2	1293	1876-1877	7	1312	1894-1895
3	1305	1887-1888	8	1313	1895-1896
4	1308	1890-1891	9	1314	1896-1897
5	1310	1892-1893			

Kırçova Kazası'nın İdari Birimleri Ve Görevliler

Kırçova, Osmanlı Devleti'nin yönetim yapılanması içerisinde ve bahsettiğimiz uzun yıllar boyunca Manastır Vilayetine bağlı bir kaza merkezi olarak yer almıştır. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesinden itibaren gerek Manastır merkez teşkilatında gerekse de diğer vilayetlerde bir dizi yeni yerel meclisler oluşturulmuştur (Takvim-i

Vekayi, 1281; Tural, 2004, s.112-112). Manastır merkezi yönetiminde de Vilayet İdare Meclisleri bu doğrultuda kurulan idari yapılardan birisi olmuştur. Bu doğrultuda Kırçova'nın XIX. asırdaki idari yapısında, H.1292-1314 (M.1875-1897) senelerinde kazanın idari yapılanması; İdare Meclisi, Belediye Meclisi, Bidayet Mahkemesi, Tahrir ve Emlakin Komisyonu, Maarif Komisyonu, Ticaret Komisyonu, Nüfus İdaresi, Zabtiye İdaresi, Polis İdaresi, Reji İdaresi, Tadilat Komisyonu ile Telgraphane ve Posta İdaresi yer almıştır.

Kırçova Kazası İdare Meclisi

Yukarıda da izah etmeye çalıştığımız doğrultuda 1864 Vilayet Nizamnamesinden sonra Osmanlı taşra teşkilatında mahalli idareler özelinde yer alan kazalarda da Kaza İdare Meclisleri adı verilen yeni bir idari mekanizma kurulmuştur. Kazadaki en yüksek idari sorumlu olan kaymakam başkanlığında toplanan idare meclisleri kazadaki gelir ve giderlerin takibi, idari davalar, miri malların idare edilmesi, genel sağlık tedbirlerinin alınması, belediye tesislerinin bakımı, köy yollarının onarılması gibi konularda gerekli görüşmeleri gerçekleştirip karara bağlayan bir yönetim organı olmuştur (Ortaylı, 1974, s. 68).

Çalışmanın çıkış noktası olan Manastır Vilayetinin H.1292 (M.1875-1876) tarihli salnamesinde de öncelikle Manastır Vilayetindeki baş görevliler Erkan-ı Vilayet ve Muhasebe-i Vilayet şeklindeki başlıkları altında aktarılmıştır. Böylelikle Manastır Vilayeti Erkânında Defterdar Evvel-i Sani Tahsin Efendi, Vilayet Muavini Kâmil Paşa, Naib Selahaddin Efendi ve Mektupçu Refik Efendi, Duyun-u Umumiye Reisi Müderris Bahaddin Efendi, Alay Beyi Abdi Bey, Tahrir-i Emlak Saniye Hafız Hüsnü Efendi, Ser Mühendis Binbaşı Tahir Efendi, Ticaret Reisi Hocağân Abdullah Efendi, Telgraf Müfettişi Hayri Efendi, Orman Müfettişi Viktor Efendi yer almışlardır (MVS, yz. 1292, s. 24-41).

Salnamelerdeki bilgiler ışığında Kırçova Kazası'ndaki idari görevliler ile Kaza İdare Meclisinin kimlerden meydana geldiğini ve tarihlere göre görevine devam eden veyahut görevinden ayrılanların olup olmadığını takip edebilme şansımız olmuştur. Böylelikle Kırçova'da H. 1292-1314 (M.1875-1893) tarihlerinde en üst düzeydeki idari görevler; Kaymakamlık, Kaza hâkimliği (naib), Müftülük, Mal Müdürlüğü, Tahrirat Kâtipliği ve Sandık Eminliği şeklinde olmuştur. İdare Meclisinde ayrıca Müslim ile Gayrimüslim ahalinin doğal temsilcileri sıfatındaki üyelerle birlikte seçilmiş ikisi Müslim ikisi de Gayrimüslim cemaati temsil eden azalar yer almışlardır.

Kaymakam

Sözlük manasıyla birinin yerini tutan, yerine geçen, vekil gibi karşılıkları olan kaymakam kelimesi, Osmanlıların hem merkezi hem de taşra teşkilatlanması içerisinde sıklıkla yer almıştır. XVI. asırdan itibaren karşılaşılan kaymakam kavramının en mühim göreviyse sadrazamın seferde veyahut başka bir görevdeyken başşehirde bulunmadığında yerine bıraktığı vekili konumunda olan sadaret kaymakamlığı sıfatını kullanabilmesi olmuştur. Osmanlılarda kaymakamlar, Dâhiliye Nezareti'nin sorumluluğunda olmuşlar ve bu nezaret tarafından atama ile azil işlemleri gerçekleştirilmiştir. Lakin kaymakamların görev aldıkları kazalarda ilk sorumlu oldukları makam ise valiliktir. Bu haliyle de görevli oldukları kazada idarenin reisi ve

baş sorumlusu durumunda olmuşlardır. Osmanlı taşra teşkilatlanmasında mühim bir yeri bulunan kaymakamlar, 1849'a değin sancak beyinin yerini alıp sancağın mülki amiri olmuşlar ve kaza meclisini yönetebilmişlerdir. Kaymakamlar 1849'dan sonraysa eyalet meclisi şeklinde teşkilatlanan sancak meclisinin de (hâkim, mal müdür, tahrirat ile mal başkâtipleri, Müslim ve gayrimüslim topluluğun seçtikleri kişilerin katıldığı daha geniş kapsamlı sorumluluğu bulunan bir kurulun) başkanlığını yürütmüşlerdir. Kaymakamın önderliğinde toplanan bu meclis sancağın iktisadi, beledi, eğitim, güvenlik gibi konularında kararlar alır ve bu kararları da vali ile eyalet meclislerine bildirmişlerdir. 1864'ten itibaren sancakların sorumluluğu kaymakamlardan alınıp genellikle Mülkiye Mektebi talebelerinden seçilmiş mutasarrıflara bırakılmıştır. Kaymakamlıklar daha sonra Tuna Vilayeti Nizamnamesi gereğince bazı köylerin birleştirilmesiyle oluşturulan nahiye müdürlüklerinin kararlarını onaylayan birimler haline gelmiştir. Böylelikle kaymakamın onayı olmadan kasaba meclislerinde alınan kararlar yürürlüğe girememiştir (Özkaya, 2002, s. 84-85). Manastır Vilayet Salnamelerindeki veriler ışığında Kırçova Kazasında görev yapmış kaymakamlara ulaşılabilmektedir. Böylelikle H.1292-1314 (M.1875-1897) tarihlerinde sırasıyla H.1292 ve H.1293 senelerinde Şerif Bey, H.1305 senesinde Ali Sabri Efendi, H.1308, H.1310 ve H.1311 senelerinde Ali Rıza Bey ve H.1314 senesinde de İsmail Hakkı Bey kaymakamlık görevinde bulunmuşlardır (MVS, yz. 1292, s. 64; MVS, yz. 1293, s. 65; MVS, yz. 1305, s. 178; MVS, yz. 1308, s. 92-95; MVS, yz. 1310, s. 229; MVS, yz. 1311, s. 211).

Tablo 2. Kırçova Kazası Kaymakamları (1875-1897)

Tarihler				
Kaymakam	H.1292 - H.1293	H.1305	H.1308 - H.1313	H.1314
	Şerif Bey	Ali Sabri Bey	Ali Rıza Bey (Rütbe-i Saniye)	İsmail Hakkı Bey (Rütbe-i Saniye)

Naib

Nevb ve niyabe mastar kökünden türeyen "Naib" kelimesi, çoğunlukla bir kişiye vekâlet edip onun temsil yetisini sağlamak manalarında kullanılmıştır. Tarihte ve ziyadesiyle İslami yönetim anlayışını benimsemiş devletlerde, yönetici zümresinin işlerinde kendilerine yardımcı olmalarını sağlamak veyahut iş başında olmadıkları hallerde kendi yerlerine vekâlet ederek devlet işlerinin aksamamasını sağlamak amacıyla atanan görevlilere Naib denilmiştir. İzah ettiğimiz manalarının dışında vekillik ve halifelik ifadelerinin de kullanıldığı bilinmektedir (Avcı, 2006, s. 311). Osmanlılarda da Naiblik müessesesi kuruluştan itibaren varlığını sürdürmüştür. Fethedilen yerleşim bölgelerine merkezi idareyi temsil eden bir sancak beyi veyahut subaşının ve devletin hukukunu temsil edecek bir kadı veyahut naibin atanması gelenek durumunda olmuştur. Osmanlı idari yapısında adliye mekanizması dâhilinde kadı yardımcılığı veya vekilliği görevini üstlenmiş olan Naibler, medrese eğitimi almış ve görev bölgelerindeki ihtilafı durumları fıkıh ilmi çerçevesinde çözebilme

yeteneğine sahip kişilerden seçilirdi. (İpşirli, 2006, s. 312). Naibler ayrıca, Osmanlı idari teşkilatındaki kaza yerleşim bölgelerinde kaymakamlara vekâlet edip kaza merkezlerinde kurulan Kaza İdare Meclislerinin de üyeleri arasında yer almışlardır. Bu haliyle Manastır Vilayeti Salnameleri verileri çerçevesinde Kırçova Kazası'nda görevlendirilmiş Naibler; H.1292 (M.1875-1876) senesinde Abdullah Efendi, H.1293'te (M.1876-1877) Ali Niyazi Efendi, H.1305'te (M.1887-1888) Hüseyin Hüsnü Efendi, H.1308'te (M.1890-1891) Mehmed Efendi, H.1310-1311 (M.1892-1894) senelerinde Mehmed Emin Efendidir (MVS, yz. 1292, s. 64; MVS, yz. 1293, s. 65; MVS, yz. 1305, s. 178; MVS, yz. 1308, s. 92-95; MVS, yz. 1310, s. 229; MVS, yz. 1311, s. 211). Nihayetinde Manastır Vilayeti salnamelerindeki veriler doğrultusunda Kırçova Kazası İdare Meclisi'nde Naib üye olarak yer alan görevliler ve değişim süreçleri aşağıdaki tablo eşliğinde sunulmuştur.

Tablo3. Kırçova Kazası Naibleri (1875-1897)

Tarihler			
	H.1292	H.1293	H.1305
Naib	Abdullah E.	Ali Niyazi E.	Hüseyin Hüsnü E.
Tarihler			
	H.1308 -H.1311	H.1312 – H.1313	H.1314
Naib	Mehmed Emin E.	Mustafa Ragıp Efendi	İsmail Efendi

Bahsettiğimiz üzere Kırçova'daki İdare Meclis'leri, kaza kaymakamının başkanlığında ve Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, Sandık Emmini ile seçilmiş Müslim ve Gayrimüslim ahali temsilcilerinin katılımıyla toplanmıştır. Yıllar içerisinde (1875-1897) Kırçova Kaza İdare Meclisi bünyesindeki görevlilerde birçok değişiklik söz konusu olmuştur.

Böylelikle de H.1292 (M.1875-1876) senesinde Kırçova Kazası'ndaki İdare Meclisi; Kaymakam Şerif Bey, Naib Abdullah Efendi, Kaza Mal Müdürü Mehmed Efendi, Tahrirat Kâtibi Bekir Efendi, Sandık Emmini Mustafa Efendi, Müslim ahali temsilcileri İbrahim ile Mustafa Ağalar ve Gayrimüslim ahali temsilcileri Yagim ve Nikola Ağaların katılımıyla toplamıştır (MVS, yz. 1292, s. 64). Tarihler H.1293'ü (M.1876-1877) gösterdiğindeyse Kırçova'da Kaza İdare Meclisi'nde Kaymakam, Naib, Tahrirat Kâtibi ve Mal Müdürünün dışındaki üyeliklerde yer alan kişiler değişmiştir. İdare meclisindeki yeni görevliler Naib üye Ali Niyazi Efendi ile Gayrimüslim ahali temsilcisi Perko Ağa ve Müslim ahali temsilcileri Mehmed Efendi ile Ferid Ağa olmuştur (MVS, yz. 1293, s. 65).

H.1305 (M.1887-1888) senesindeki idare meclisinde ise gerek kaymakamlık gerekse naiblik vazifelerinde de değişikliğin gerçekleştiği fark edilmiştir. Bu tarihte Kırçova Kazası'nın İdari Meclisi'ne yeni Kaymakam olarak atanan Ali Sabri Efendi başkanlık ederken, meclisteki yeni naip üye de Hüseyin Hüsnü Efendi olmuştur. Ayrıca meclisin tahrirat kâtipliği yeni üyeliğinde de Mustafa Efendi yer almıştır. Meclisin bu yılki

Gayrimüslim azaları Yanaki Ağa ve Mardo Ağa olurken bir önceki mecliste Müslim ahaliyi temsil eden azalar değişmiş ve yeni üyeler ise Derviş Mahmud ile Mehmed Şerif Efendiler olmuşlardır (MVS, yz. 1305, s. 178).

H.1308 (M.1890-1891) senelerinde toplanan Kırçova Kazası İdare Meclisi'nde de yeni üyeler söz konudur. Kaza idare meclisinin yeni reisi Kaymakam Ali Rıza Bey, meclisin yeni naip üyesi de Mehmed Emin Efendi olmuştur. İdare Meclisi'nde Gayrimüslim ahali temsilcisi azalarda bir değişiklik olmamışken, Müslim ahali temsilcisi azalarda bir dizi değişikliğe gidilmiş ve meclisteki Müslim ahalinin yeni temsilcileri olarak Mehmed ile Muharrem Efendiler yerlerini almışlardır (MVS, yz. 1308, s. 92-95).

Kırçova Kazası'nın H.1310 (M.1892-1893) ve H.1311 (1893-1894) senelerindeki İdare Meclis'lerinin görevlilerinde herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır. Sadece H.1310 (1892-1893) senesinde Müslim ahalinin temsilciliği görevini üstlenen Muharrem Efendi yerine Ömer Efendi yeni azalık görevinde yer almıştır (MVS, yz. 1310, s. 229). H.1311 (M.1893-1894) tarihindeki idare meclisindeyse Ömer Efendi yerine Muharrem Efendi azalık görevini yerine getirmiştir (MVS, yz. 1311, s. 211-212).

Tarihler H. 1312'i (M.1894-1895) gösterdiğindeyse idare meclisinde reislik görevinde yer alan kaymakam dışında bir dizi değişikliğin yaşandığı anlaşılmıştır. Bahsi geçen tarihte idare meclisinin yeni naib üyesi Mustafa Ragıp Efendi olarak kaydedilmiştir. Ayrıca meclisteki yeni görevliler arasında Kaza Mal Müdürü olarak da Abdül Mümin Efendi ile yeni Tahrirat Kâtibi Mustafa Hilmi Efendi eklenmiştir. Lakin idare meclisinin Müslim ve Gayrimüslim ahali temsilciliklerinde bulunan azalarında herhangi bir değişiklik gerçekleşmemiştir (MVS, yz. 1312, s. 223-224).

Kaza İdare Meclisi'nde ve H.1313 (M.1895-1896) senesinde Gayrimüslim ahali ile Müslim ahalinin temsilciliklerini yürüten azalarda, sandık eminliği görevlisi dışında herhangi bir değişiklik gerçekleşmemiştir. İdare Meclisi'ndeki bu göreve de yeni üye olarak Halid Efendi'nin getirildiği anlaşılmıştır (MVS, yz. 1313, s. 105-106). Ancak H.1314 (M.1896-1897) tarihindeki İdare Meclisi görevlilerinde büyük bir değişim yaşanmıştır. Bu tarih itibariyle Kırçova Kazası yeni kaymakamı İsmail Hakkı Bey, yeni üyeler olarak da Naib İsmail Efendi, Mal Müdürü Vekili Sinan Efendi ve Sandık Emni Hafız Hakkı Efendi yer almışlardır. Kaza İdare Meclisinin genelindeki bahsettiğimiz bu değişim kendisinin Gayrimüslim ve Müslim ahalinin temsilciliklerini yapan azalarında da göstermiş ve yeni azalar Naum ve İlya Ağalar ile Hasan ve Behçet Efendiler olmuştur (MVS, yz. 1314, s. 107). Nihayetinde Manastır Vilayeti Salnamelerindeki verilerin doğrultusunda ve H.1292-1314 (M.1875-1897) senelerinde Kırçova Kazası İdare Meclisi'nin yapısı, görevlileri ile bu görevlilerin değişim süreçleri aşağıdaki tablo eşliğinde de aktarılmaya çalışılmıştır.

Tablo 4. *Kırçova Kazası İdare Meclisi'nin Yapısı ve Görevliler (1875-1897)*

Tarihler	Görevliler						
	Kaymakam	Naib	Mal Müdürü	Sandık Emini	Tahrirat Kâtibi	G.Müslim Azalar	Müslim Azalar
H.1292	Şerif Bey	Abdullah E.	Mehmed E.	Mustafa E.	Bekir E.	Yagim A. Nikola A.	İbrahim Ağa Mustafa Ağa
H.1293	Şerif Bey	Ali Niyazi E.	Mehmed E.	Mustafa E.	Bekir E.	Perko A.	Mehmed E. Ferid E.
H.1305	Ali Sabri E.	Hüseyin Hüsnü E.	Mehmed E.	Mustafa E.	Mustafa E.	Yanaki A. Mardo A.	Derviş Mahmud E. Mehmed Şerif E
H.1308	Ali Rıza Bey	Mehmed Emin E.	Mehmed E.	Mehmed E.	Mustafa E.	Yanaki A. Mardo A.	Mehmed E. Muharrem A.
H.1310	Ali Rıza Bey	Mehmed Emin E.	Mehmed E.	Zuber E.	Mustafa E.	Yanaki A. Mardo A.	Mehmed E. Ömer Ağa
H.1311	Ali Rıza Bey	Mehmed Emin E.	Mehmed E.	Zuber E.	Mustafa E.	Yanaki A. Mardo A.	Mehmed E. Muharrem E.
H.1312	Ali Rıza Bey	Mustafa Ragıp E.	Abdul Mümin E.	Zuber E.	Mustafa Hilmi E.	Yanaki A.	Mehmed E. Muharrem E.
H.1313	Ali Rıza Bey	Mustafa Ragıp E.	Abdul Mümin E.	Halid E.	Mustafa Hilmi E.	Yakasi A. Yatkov A.	Mehmed E. Muharrem E.
H.1314	İsmail Hakkı Bey	İsmail E.	Sinan E. (Vekil)	Hafız Hakkı E.	Mustafa Hilmi E.	Naum A. İlya A.	Hasan E. Behçet E.

Kırçova Belediye Meclisi

Osmanlı Devleti'nin idari yapılanması içerisinde gerek vilayetler gerekse de kazalarda resmi hizmet ve işlemlerin sağlıklı biçimde yürütülmesi maksadıyla belediye daireleri kurulmuştur. Bu Belediye Daireleri kendi içinde bir görev bölümü dahilinde çalışmalarını sürdürmüştür. Genellikle Belediye Dairesi'nin başkanlığını belediye reisi yapmıştır. Meclisteki diğer görevler ise Sandık Emini, Kâtip üye, Komiser veyahut Müfettiş ve Gayrimüslim ile Müslim ahalinin azaları olmuştur. Bu haliyle Kırçova Kazasında da Belediye Dairelerinin kurulduğu görülmüştür. Manastır Vilayet Salnamelerinde Kırçova kazasıyla alakalı olarak bu daireler çoğunlukla Meclis-i Daire-i Belediye şeklindeki ifadeyle kaydedilmiş ve araştırmacılara mühim bilgiler sunmuştur.

Böylelikle Kırçova kaza merkezinde ve sırasıyla H.1292 (M.1875-1876) senesinde belediye hizmetlerini sağlamak maksadıyla kurulmuş bulunan belediye dairesi meclisinde yer alan görevliler; Belediye Reisliğinde Hayreddin Ağa, Müslim ahalinin temsilcisi aza üyeliklerde Emin Ağa, Halil Ağa ve Şakir Efendi, Gayrimüslim ahalinin temsilcileri olarak da İstavro Ağa ve Tazinçe Ağa yer almışlardır. Belediye Meclisi'ndeki kâtip üyeliği ve sandık emini görevini de Şakir Efendi gerçekleştirmiştir (MVS, yz. 1292, s. 64).

Tarihler H.1293'ü (M.1876-1877) gösterdiğindeyse Kırçova Belediye Meclisi'nin reisliğinin değiştiği görülmüştür. Belediye Meclisinin yeni reisi Süleyman Bey olmuştur. Meclisteki diğer görevlilerse Müslim ahali temsilcisi azalar Davud Bey, Davud Ağa ve Mihal Ağa, Gayrimüslim ahali temsilcisi azalar Vani Toli Ağa, Pedro Ağa, meclis kâtibi ve sandık emini Çerçis Beylerdir (MVS, yz. 1293, s. 66).

Kırçova Belediye Meclisi'nin H.1305 (M.1887-1888) tarihlerindeki başkanlığının yeniden değişerek bu yılki reisin Mehmed Efendi olduğu anlaşılırken, meclisin diğer görevlilerinin de Müslim ahalinin temsilcisi azalar olmak üzere Necip ve Hasan Efendiler ile Gayrimüslim ahalinin temsilcisi azalar olarak da Esteryo Nikola ve Yagim Ağalar olduğu tespit edilmiştir. Belediye Meclisi'nin kâtip üyeliği ve sandık emini görevini Emin Efendi yaparken bu yılki mecliste ilk kez karşılaşılan bir diğer görev olan meclis komiserlik görevini de Ahmed Ağa'nın gerçekleştirdiği anlaşılmıştır (MVS, yz. 1305, s. 180).

H.1308-1310 (M.1890-1893) senelerindeyse daha önceki dönemlere göre biraz daha uzun süreli görev sürdürdüğü anlaşılan Osman Efendi Kırçova Belediye Meclisi'nin yeni reisi olmuştur. Diğer görevlilerinde de bir değişimin olduğu görülen bu yılki meclisin; Müslim ahali azalığı görevini Hasan Efendi, Mehmed Efendi ve Ali Ağa yaparken Gayrimüslim ahalinin azalığı görevini de Bojin ile Sagim Efendiler gerçekleştirmişlerdir. Belediye Meclisi kâtip üyeliği, sandık emini görevi ve komiseri olarak yer alan görevlilerse bir önceki senenin meclisindeki aynı kişiler olup herhangi bir değişim gerçekleşmemiştir (MVS, yz. 1308, s. 94-95; MVS, yz. 1310, s. 231).

Tarih H.1311-1312'yi (M.1893-1895) gösterdiğinde belediye meclisindeki görevlilerde yine bazı değişiklikler yaşanmış ve belediye meclisi yeni reisi Osman Efendi olmuştur. Meclisin Müslim ahali temsilcisi azaları arasına yeni bir isim olan Hacı Derviş Efendi de eklenmiştir. Belediye meclisinde Gayrimüslim ahalinin temsilcisi azaları ile kâtip ve sandık emini üyelerindeyse bir değişiklik söz konusu

olmamıştır. Ancak belediye meclisi komiserliği vazifesinde yeni bir üye olan Recep Ağa yer almıştır (MVS, yz. 1311, s. 213; MVS, yz. 1312, s. 225).

Kırçova Belediye Meclisi'nde H.1313 (M.1895-1896) senesinde reislik vazifesinde yeniden bir değişiklik gerçekleşmiş ve bu yıl meclis reislik görevinde Mehmed Efendi yer almıştır. Belediye Meclisinin kâtip, sandık emini ile Gayrimüslim ve Müslim ahali temsilcilerindeyse herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır. Lakin belediye komiserliği sayısında bir artış olup mevcut komiser Recep Efendi'ye ilaveten Zekeriya Ağa da komiserlik görevinde yer almıştır (MVS, yz. 1313, s. 107).

H.1314 (M.1896-1897) senelerinde belediye meclisi reisliğinde bir değişiklik olmamışken gerek Müslim gerekse gayrimüslim ahalinin temsilcileri olan azalarda değişmiştir. Böylece bu yılki Belediye Meclisinin Müslim ahali azaları Hacı Hasan Efendi, Mehmed Ağa ve Hasan Efendiler, Gayrimüslim ahalinin temsilcisi azalar da Bojin Ağa ile Nagomça Lakov Efendiler olmuştur. Meclis kâtibi ve sandık emniyeti görevlilerinde bir değişiklik yaşanmamıştır. Lakin meclis komiserliği görevine Recep Çavuş'un yanında bir önceki yıl görevli olan Zekeriya Çavuş'un yerine Mehmed Ağa getirilmiştir (MVS, yz. 1314, s. 109). Nihayetinde Manastır Vilayeti salnamelerindeki istatistiki bilgiler sayesinde Kırçova Kazası Belediye Meclisi'ndeki görevliler, ahalinin temsilcisi konumundaki azalar ve görevlilerin bu tarihlerdeki değişim süreçleri aşağıdaki tablo eşliğinde de sunulmuştur.

Tablo 5. Kırçova Kazası Belediye Meclisi'nin Yapısı ve Görevliler (1875-1897)

Görevliler					
Tarihler	Belediye Reisi	Kâtip ve Sandık Emini	Komiser	G.Müslim Azalar	Müslim Azalar
H.1292	Hayreddin A.	Şakir Efendi		İstavro Ağa Tazinçe Ağa	Emin A. Halil A. Şakir E.
H.1293	Süleyman Bey	Çerçis Bey		Vani Toli Ağa Pedro Ağa	Davud Bey Davud A. Mihal A.
H.1305	Mehmed E.	Emin Efendi	Ahmed A.	Esteryo Nikola Ağa Yagim Ağa	Necip E. Hasan E.
H.1308- H.1310	Osman E.	Emin Efendi	Ahmed A.	Bojin Efendi Sagim Efendi	Hasan E. Mehmed E. Ali A.
H.1311- H.1313	Osman E.	Emin Efendi	Recep A.	Bojin Efendi Sagim Efendi	Hasan E. Mehmed E. Ali A.Hacı Derviş E.

H.1314	Mehmed E.	Emin Efendi	Recep Çavuş Mehmed A.	Bojin Ağa Nagomça Lakov Efendi	Hacı Hasan E. Mehmed A. Hasan E.
--------	-----------	-------------	-----------------------------	--------------------------------------	--

Kırçova Deavi Meclisi ve Mahkeme-i Bidâyet Dairesi

Osmanlı Devleti taşra teşkilatı içerisinde davaların ilk görüldüğü yer Bidâyet Mahkemeleri olmuştur. Bu mahkemeler günümüz Asliye Mahkemelerine karşılık gelmektedir. Osmanlı taşrasındaki birçok kaza veyahut şehirlerdeki Nizamiye Mahkemelerinin adlarındaki temyiz ifadesi sebebiyle mahkemelerde yaşanan karışıklıkların önlenmesi amacıyla 1879 senesinde Deavi Meclislerinin adı Bidâyet Mahkemesi olarak değiştirilmiştir (Kenanoğlu, 2007, s.187). Böylelikle Kırçova Kazasında kurulmuş olan Deavi Meclisleri de H.1305 (M.1887-1888) senesi itibariyle artık Bidâyet Mahkemesi Dairesi ismiyle anılmaya başlanmıştır. Ayrıca aynı tarih itibariyle Deavi Meclislerinde bulunmayan Müstantik Muavinliği ile Mukavelat Muharrirliği görevlilerinin Bidâyet Mahkemelerinde yeni üyeler olarak yer aldıkları anlaşılmıştır.

Bidâyet Mahkemelerinde H. 1292 (M.1875-1876) senesinde Kırçova Kazası'ndaki davalara bakmak ve gerekli kararları almak üzere kurulmuş olan Meclis-i Deavi'nin reisliğini aynı dönemde kaza naibi olan İsmail Ağa yapmıştır. Deavi Meclisi'nin üyeliklerinde Dimov Ağa, İzdrava Ağa ve Kâtip Üyeliği görevinde de Hayreddin Efendi yer almıştır. Bu noktada heyette çoğunlukla Gayrimüslim ahali temsilcilerinin yer aldığı ve Müslim ahaliyi temsil eden sadece bir kişinin varlığı dikkate çekicidir (MVS, yz. 1292, s. 64). Bu durum ilerleyen dönemlerde daha dengeli bir hal almış ve ayrıca belirtilmiştir.

H. 1293 (M.1876-1877) senesindeki Kırçova Deavi Meclisi Reisliğindeyse Ali Efendi bulunup, Müslim ahalinin temsilcisi azalar Ahmed ile Ferid Efendiler, Gayrimüslim ahalinin temsilcisi konumundaki azalar da Naguçe ile Yovan Ağalar olmuştur. Ayrıca mecliste Kâtip Üye olarak da Hayreddin Efendi yer almıştır. Bir önceki yıla göre mahkeme heyetindeki Müslim üyeliklerin sayısının arttığı görülmüştür (MVS, yz. H.1293, s. 65).

Kırçova'da H.1305 (M.1887-1888) tarihinde Deavi Meclisi yerini Bidâyet Mahkemesi ismiyle kaydedilmiş bir diğer mahkemeye bırakmıştır. Mahkemenin reisliğini kaza naibi Hüseyin Hasan Efendi, Baş Kâtipliğini Hüseyin Efendi, Mukavelat Muharrirliğini Abdurrahman Efendi, Müstantik Muavinliğini Ali, Azalıkları da Emin Efendiyle Hacı Naşide Efendiler yürütmüşlerdir (MVS, yz. 1305, s. 179).

Tarihler H.1308-1311 (M.1890-1893) senelerini gösterdiğinde Kırçova Bidâyet Mahkemesi'nin reisliğinde yeni bir kaza naibi atanmasından mütevellit bir değişiklik söz konusu olmuş ve mahkemenin yeni reisi Mehmed Emin Efendi olmuştur. Bidâyet Mahkemesi'nin Baş Kâtipliği görevini Hüseyin Efendi, Mukavelat Muharrirliği görevini Mehmed Efendi, Müstantik Muavinliği görevini de Abdurrahman Efendi gerçekleştirmiştir. Mahkemenin Aza Üyelik görevlerinde de Hacı Naşide ile Necip

Efendiler yer almışlardır (MVS, yz. 1308, s. 93; MVS, yz. 1310, s. 230; MVS, yz. 1311, s. 212).

H.1312-H.1313 (M.1894-1899) senesine gelindiğinde Bidâyet Mahkemesi'nin reisi yeniden değişmiş ve mahkemenin yeni reisi Mustafa Ragıp Efendi olmuştur. Mahkemenin Baş Kâtipliğini İsmail Ağa, Müstantik Muavinliğini Mustafa Bey, Mukavelat Muharrirliğini Mehmed Efendi, Mahkeme Azalıklarını da Hacı Naşide Efendi ile Abdurrahman Efendi yürütmüştür (MVS, yz. 1312, s. 224; MVS, yz. 1313, s. 106).

Kırçova'daki Bidâyet Mahkemesinin görevlilerindeki değişiklik süreci H.1314'te de (M.1896-1897) devam etmiş ve mahkemenin bu yılki yeni reisliğinde İsmail Efendi yer almıştır. Bidâyet Mahkemesinin diğer üyeliliklerinde de değişim söz konusu olup baş kâtiplikte Süleyman Efendi, Müstantik Muavinliğinde Sadık Efendi, Mukavelat Muharrirliğinde Mehmed Efendi, Mahkeme Azası görevindeyse Mehmed Efendiler bulunmuştur (MVS, yz. 1314, s. 107). Nihayetinde Manastır Vilayeti salnamelerindeki bilgiler doğrultusunda Kırçova Kazası Deavi Meclisi ile Bidâyet Mahkemesi'ndeki görevliler, ahalinin temsilcisi konumundaki azalar ile görevlilerin değişim süreçleri aşağıdaki tablo eşliğinde de sunulmuştur.

Tablo 6. Kırçova Kazası Deavi Meclisi İle Bidâyet Mahkemesi'nin Yapısı ve Görevliler (1875-1897)

Görevliler						
Tarihler	Mahkeme (Meclis) Reisi	Baş Kâtip	Müstantik Muavini	Mukavelat Muharriri	G. Müslim Azalar	Müslim Azalar
H.1292	İsmail Ağa	Hayreddin Efendi			Dimov A. İzdrava A.	
H.1293	Ali Efendi	Hayreddin Efendi			Naguçe A. Yovan A.	Ahmed E. Ferid E.
H.1305	Hüseyin Hasan E.	Hüseyin Efendi	Ali Efendi	A.Rahman Efendi		Emin E. Hacı Naşide E.
H.1308- H.1311	Mehmed Emin E.	Hüseyin Efendi	A. Rahman Efendi	Mehmed E.		Hacı Naşide E. Necip E.
H.1312- H.1313	Mustafa Ragıp E.	İsmail A.	Mehmed Efendi	Mustafa Bey		Hacı Naşide E. Abdurrahman E.
H.1314	İsmail E.	Süleyman E.	Sadık Efendi	Mehmed E.		Mehmed E.

Kırçova Nüfus İdaresi

Osmanlı Devleti'nde öncelikle vergi mükellefi nüfusu belirlemek, fethedilen bölgelerdeki yer altı yer üstü zenginlikleri, reayanın malları, ürünlerle birlikte elde edilen ürün miktarları, vakıflar ve malları ve genel nüfusu ortaya koymak maksadıyla XV. asır itibarıyla belirli aralıklarla tahrir işlemlerinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Yaklaşık her otuz yılda bir yapılan sayımlar neticesinde elde edilen veriler de tahrir defterlerine kaydedilmiştir. Lakin bu sayımlar devletin ahalisinin gerçek nüfusunu tespit etmekte yetersiz kalmıştır. Bu sebeple 1830'dan sonra Osmanlı'da gerek vergi sistemi gerekse yönetim ve askeri düzen açısından daha gerçekçi nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. Bu dönem sonrasında Osmanlı taşra teşkilatındaki idari yapılanma içerisinde Nüfus Daireleri de kurulmuştur. Bu vesileyle vilayetlerde ve kazalarda kurulan nüfus idarelerine de görevliler atanmaya başlanmıştır. Diğer görevleri ise bu nüfus idarelerindeki memurların öncelikli görevi daha önce yapılmış tahrir sayımlarıyla ilgili defter kayıtlarını muhafaza etmek olmuştur. Daha sonrasındaysa bölgelerindeki nüfusla alakalı değişim süreçlerini gösteren raporlar hazırlamak, seyahat vesikası olarak bilinen mürur ve pasaport işlemlerini idare etmek olmuştur (Koç, 2007, s. 297; Pakalın, 1993, s. 584).

Bahsettiğimiz üzere kurulmuş olan nüfus idaresi daireleri bu haliyle Kırçova Kazasında da yer almıştır. Böylelikle Kırçova Kazası Nüfus İdaresi'ndeki görevliler; H.1292-H.1293 (M.1875-1877) senesinde Kırçova Kaza Nüfus Müdürü Emin Efendi, H.1305'te (M.1887-1888) görevli memur Mehmet Ali Efendi ile kâtip memuru İsmail Hakkı Efendiler, H.1308-H.1311 (M.1890-1894) tarihlerinde görevli memur Cabir Kadir Efendi ile kâtip üye Bekir Efendiler, H.1312-H.1313 (1894-1896) senesinde yeni görevli kâtip memuru Muharrem Efendi, H.1314 (M.1896-1897) senesinde de yeni kâtip memuru olarak Ali Efendiler olmuştur (MVS, yz. 1305, s. 178; MVS, yz. 1308, s. 94; MVS, yz. 1310, s. 231; MVS, yz. 1311, s. 212; MVS, yz. 1312, s. 224; MVS, yz. 1314, s. 108).

İncelediğimiz Manastır Vilayeti salnamelerinde (H.1292-H.1314) gerek vilayet genelinde gerekse Kırçova Kazası özelinde aktarılan demografik veriler ve nüfus istatistikleri; genel nüfus üzerinde önce Müslim ve Gayrimüslim olarak sonra Gayrimüslim nüfus da kendi içinde Ulahlar, Rumlar, Bulgarlar, Yahudiler, Ermeniler ve Kıptiler şeklinde ayrılarak kaydedilmiştir. Hatta nüfus verilerinin H.1312 ve H.1314 tarihli salnamelerde zükur ve inas şeklinde de ayrıca sınıflandırıldığı anlaşılmıştır.

H.1310 (M.1892-1893) senesine ait kayıtlarda Manastır Vilayetindeki demografik dağılım İslam, Bulgar, Rum ile Ulah, Yahudi ve Ermenilerden müteşekkil olup vilayet genelindeki toplam nüfus 326687'dir. Vilayet genelindeki demografik yapı Kırçova Kazasında da geçerli olup H.1292 (M.1875-1876) senesinde 4850 Müslim, 8795 Gayrimüslim, 220 Kıpti olmak üzere toplam 13865, H. 1293 (M.1876-1877) senesinde 4901 Müslim, 8812 Gayrimüslim, 219 Kıpti olmak üzere toplam 13932, H.1305 (M.1887-1888) senesinde 14332 Müslim, 64 Ulah ve Rum, 12879 Bulgar olmak üzere toplam 27275, H.1308 (M.1890-1891) senesinde 13586 Müslim, 64 Ulah ve Rum, 20572 Bulgar olmak üzere toplam 34222, H.1312 (M.1894-1895) senesinde 18037 Müslim, 18867 Gayrimüslim olmak üzere toplam 36904 ve H.1314 (M.1896-1897) senesinde de 18459

Müslim, 18886 Gayrimüslim olmak üzere toplam 37345 kişi olarak kaydedilmiştir (MVS, yz. 1292, s. 98; MVS yz. 1293, s. 92; MVS, yz. 1305, s. 178; MVS, yz. 1308, s. 95; MVS, yz. 1312, s. 292; MVS, yz. 1314, s. 229).

Tablo 7. *Kırçova Kazası Nüfus İstatistikleri (1875-1897)*

Tarihler	Müslim	G.Müslim	Yahudi	Kıpti	Toplam
H.1292- M.1875	4850	8795	--	260	13865
H.1293- M.1876	4901	8812	--	219	13932
H.1305- M.1887		Ulah ve Rum	Bulgar		
	14332 Yerli Kadın: 9543 Yabancı Kadın: 36 Yerli Erkek: 5197 Yabancı Erkek: 46	64 Yabancı Kadın: 3 Yabancı Erkek: 61	12879 Yerli Kadın: 6211 Yabancı Kadın: 5 Yerli Erkek: 6643 Yabancı Erkek: 20	--	27275
H.1308- M.1890	13586	64	20572		34222
		İnas	Zükur		
H.1312- M.1894		18037	18867		36904
H.1314- M.1896		18459	18886		37345

Kırçova Maarif Meclisi

Osmanlı Devleti din-i İslam kurallarına göre idare edilen bir devlet teşekkülü gösterdiğinden ötürü diğer kurumlarında olduğu gibi eğitim kurumlarında da İslami tarzda bir yapılanma göstermiştir. Böylelikle Osmanlı eğitim öğretim hayatında mektep, medrese, rüştiye gibi yaygın eğitim kurumları söz konusudur. Bunların yanında şehir merkezlerindeki mevkileri ve üstlendiği rol sebebiyle camiler, tekkeler, zaviyeler, kütüphaneler ve hatta zaviyeler de bu eğitim tarzını desteklemiştir. İlk eğitim seviyesinde eğitim vermekte olan İbtidai ve Sıbyan mekteplerinde 5-6 yaşındaki çocuklara ilk etapta okumayı yazma, bazı temel dini bilgiler ve dört işlem temelinde matematiksel işlem bilgisi kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu mekteplerde tahsil gören öğrenciler şakird, talebe, tilmiz gibi ifadelerle anılmışlardır (Baltacı, 1999, s. 240-285). Manastır Vilayetinde eğitim sistemi merkezinde yer alan okullar Mekteb-i İbtidaiye, Mekteb-i Sıbyan, Mekteb-i Rüşdiye halinde düzenlenmiştir. Ayrıca vilayete bağlı kaza merkezlerinde Maarif Komisyonları da oluşturulmuştur.

Manastır Vilayetinde H.1310-1311 (1892-1894) senelerinde 4 idadi, 23 rüştiye, 691 İbtidai ve Sıbyan mektebi bulunmaktadır. Mekteb-i İdadinin 2'si, Mekteb-i Rüştiye'nin 6'sı, Mekteb-i İbtidaiye'nin ve Mekteb-i Sıbyanın 127'si İslamiyyeye diğerleri de Rum,

Ulah, Bulgarlara aittir (MVS, yz. 1310, s. 175; MVS, yz. 1311, s. 157). Manastır'da H.1292-1305 (M.1875-1888) tarihlerinde Müslim ile Gayrimüslim erkek ve kız talebelere ayrı ayrı olmak üzere toplam 924 adet mektep yer almıştır. Bahsi geçen bu mekteplerde tahsil gören evlad-ı vatan sayısı da 44650 kişiden müteşekkildir.

Salnamelerdeki kayıtlara göre bahsi geçen tarihlerde Kırçova Kazası genelindeyse açılış tarihi H.1300 (M.1882-1883) olarak belirtilen ve aynı tarihte cami mahallesinde yer alan Kırçova ibtidaisiyle (SNMU, 1313, s.1197) birlikte toplam 18 Sıbyan Mektebi yer almış ve bu mekteplerde toplam 801 talebe kayıt altına alınmıştır. Bu mekteplerden 16'sı Müslüman ahaliye tahsis edilmiş olup söz konusu mekteplerde 15'inde erkek, 1'inde de kız şakird olmak üzere toplam 456 talebe tahsil görmüştür. Ayrıca Gayrimüslimlere tahsis edilmiş olduğu anlaşılan 4 mektebin 3'ünde erkek, 1'inde de kız şakird olmak üzere toplam 445 talebe eğitim almıştır (MVS, 1305, s. 158-159). Açılış tarihi 1878 olarak bilinen ve Kırçova Kazasında ikinci derece mektep şeklinde yer alan tek Rüştüye Mektebindeyse (Özcan, 2013, s. 353) aynı tarihte 51 Müslim erkek şakird tahsil görmüştür. Bahsi geçen tarihlerde Kırçova'da Gayrimüslimlere rüştüye tahsis edilmemiş olsa da Manastır kasabası genelinde Gayrimüslimlerin tahsil görebildiği 13 rüştüye mektebinin varlığı anlaşılmıştır. 3'ü kız, 10'u da erkek talebelere özel tahsis edilmiş olduğu anlaşılan bu rüştüyelerde de 115'i kız 863'ü de erkek olmak üzere 978 talebe eğitim görmüştür (MVS, yz. 1305, s. 158-159; MVS, yz. 1305, s. 402). H.1316-1317 (M.1898-1900) senelerinde Kırçova Rüştüyesinde tahsil gören talebe sayısı da 63 kişiden müteşekkildir (SNMU, yz. 1316, s.1186).

Kırçova Kazası'nda yer alan Rüştüye Mektebinde görevli muallimler ise derecelerine göre kaydedilmişlerdir. Buna göre H.1300'de (M.1882-1883) Kırçova Rüştüyesi'nin Rika Muallimi Şevki Efendi (BOA, MF.MKT, nr.80/100) H.1300 tarih) olurken, H.1305'teki Muallim Abdurrahman Efendi (BOA, MF.MKT, nr.98/17) H.1305 tarih), H. 1307-1309 (M.1889-1890) tarihlerinde Muallim Salih Efendi (BOA, MF.MKT, 130-88), Muallim-i Evvel Saci Efendi, Muallim-i Sani Abdülatif Efendiler olmuştur. Abdülatif Efendi aynı zamanda Rika muallimliği görevini de yerine getirmiştir (BOA, MF.MKT, nr.327/54) H.1314 tarih). H.1309'daki Muallim-i Sani Fettah Efendi, Rika Muallimi de Abdurrahman Efendilerdir (BOA, MF.MKT, nr.136/47) H.1309 tarih). Rüştüyede H.1311'de Muallim-i Evvel Mahmud Efendi (BOA, MF.MKT, nr.176/118) H.1311 tarih) ve Muallim-i Sani Abdülatif Efendiler görevliyken, H.1312 senesinde de muallim-i evvel olarak Abdülatif Efendi (BOA, MF.MKT, nr.268/35) H.1312 tarih) yer almıştır. H.1311-1317 (M.1893-1897) senelerinde Kırçova Rüştüyesindeki görevliler Muallim-i Evvel Mahmud Efendi, Muallim-i Sani Abdulhitac Efendiler olmuşken bu görevlilere ilaveten, Rika Muallimi Abdurrahman Efendi ve Kapıcılık, Hademelik görevini yürüten Bevvab Mustafa Çavuş yer almışlardır (MVS, yz. 1308, s. 94; MVS, yz. 1310, s. 230; MVS, yz. 1311, s. 213; MVS, yz. 1312, s. 225; MVS, yz. 1313, s. 107; MVS, yz. 1314, s. 108). H.1316-1317 (M.1898-1900) senelerinde de Muallim-i Evvel Vekili olarak Yunus Efendi görev almıştır (SNMU, yz. 1317, s.1388). Bu eğitim müesseselerinin yanında gerek Müslim gerekse Gayrimüslim ahalinin tahsil görebildikleri cami, tekye ve kilise gibi kurumlar açısından da H.1308 (M.1890-1891) senesine Kırçova Kazası merkezinde Fatih Sultan Mehmed Han tarafından inşa ettirilen bir caminin yanında

kazadaki hayırseverler tarafında inşa ettirilmiş 4 cami, 5 tekye, 1 medrese, 1 numune mektebi, 4 Bulgar mektebi, 1 Bulgar kilisesi ile kırsalda 19 cami ve 60 kilise de mevcuttur (MVS, 1308, s. 94-96). Kırçova'da Hacı Ağa mahallesinde yer alan ve banisinin Üsküplü Hacı Ali Ağanın olduğu bilinen Hacı Ali Ağa Medresesinde H.1321 (M.1930-1904) senesinde 73 talebe tahsil görmüştür (SNMU, yz. 1321, s.669). Nihai olarak H.1308-1314 (M.1890-1896) senelerinde Kırçova Kazasında oluşturulan Maarif Komisyonu reisliğini Ali Efendi yaparken, komisyon azaları olarak da Hasan, Osman ve Emin Efendiler yer almışlardır.

Tablo 8. Kırçova Kazası Maarif Meclisi'nin Yapısı ve Kırçova Rüştüyesi'nde Görevliler

Maarif Komisyonu Üyeleri				
Tarihler	Reis	Azalar		Bevvab
H.1308-1314	Ali Efendi	Hasan Efendi, Osman Efendi, Emin Efendi		Mustafa Çavuş
Kırçova Rüştüyesi Görevlileri				
	Mualli-i Evvel	Muallim-i Sani	Rik'a Muallimi	
H.1311-1314	Mahmud Efendi	Abdulhitac Efendi	Abdurrahman Efendi	
H.1346-1317	Yunus Efendi (V.)			

Diğer Görevliler (Memurin-i Sair)

Bahsi geçen tarihler itibariyle Kırçova Kazası'ndaki idari yapı içerisinde yer alan ve salname kayıtlarında memurin-i sair ve memurin-i müteferrika başlıklarıyla kaydedilen başka memurluklar ile buralardaki görevlilerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda H.1292-1314 (M.1875-1897) senelerinde Kırçova Kazası'nın idari yapılanmasındaki diğer memurluklar; Tadilat Komisyonu, Müftülük, Reji İdaresi, Tahrir ve Emlakin Komisyonu, Polis ve Zaptiye İdareleri, Ziraat Bankası Şubesi ile Telgraf ve Postane Komisyonu'dur. Bu memurluklarda da Kaza Emlak Kâtipliği, Vukuat Kâtipliği, Tapu Kâtipliği ve Tapu Kâtibi Muavinliği, Tapu Tahsildarı, Tahrir Emlak Komisyonu Reisliği, Rüsumat Memurluğu ve Katipliği, Zaptiye Memurluğu, Mal Müdürü Muavinliği, Polis İdaresi Memurluğu ve Kâtipliği, Yoklama Memurluğu, Duyun-u Umumiye Memurluğu ve Kolculuğu, Reji İdaresi Memurluğu, Telgrafhane Memurluğu ve Posta Çavuşluğu, Mevsal Muharrirâtı Memurluğu, Ziraat Bankası Şubesi Reisliği gibi görevler bulunmuştur (MVS, yz. 1313, s. 106-107).

Böylelikle H.1292-1314 (M.1875-1897) senelerinde Kırçova'daki diğer görevler ise Emlak Kâtibi Fazlı Efendi, Kâtip Yovan Ağa, Vukuat Kâtibi Necip Efendi, Tapu Kâtibi Necip Efendi ve Muavin Halil Efendi (MVS, yz. 1292, s. 64), Rüsumat Memuru Emin Efendi, Kâtip Hayrullah Efendi, Zaptiye Yovan Ağa (MVS, yz. H.1293, s. 64-65), Mal Müdürü Muavini Şakir Efendi, Müftü Ali Efendi, Polis İdaresi Memuru Mustafa Efendi ile İbrahim Efendi, Kâtip İsmail Hakkı Efendi (MVS, yz. 1305, s. 177-178), Tapu Kâtibi Naşid Efendi, Mal Müdürü Muavini Halid Efendi, Yoklama Memurları

Mehmed Fikri ve Refik Nuri Efendiler, Duyun-u Umumiye Kolcusu İsmail Ağa, Reji İdaresi Memuru Ali Efendi, Telgraphane Memurları Osman Efendi, Mevsal Muharrirâtı Memuru İsmail Ağa ve Posta Çavuşu Ali Ağa, Tahrir Emlak Komisyonu Reisi Derviş Bekir Efendi (MVS, yz. 1308, s. 92-95), Tapu Tahsildarı Osman Ağa, Tahrir Emlak Komisyonu Reisi İbrahim Ağa, Reji İdaresi Memuru Salih Efendi (MVS, yz. 1310, s. 230-231), Mal Müdürü Muavini Nuri Efendi (MVS, yz. 1311, s. 212-213), Ziraat Bankası Şubesi Reisi Ahmed Efendi MVS, 1312, s. 224-225), Duyun-u Umumiye Memuru Reşid Efendiler olmuşlardır (MVS, yz. 1313, s. 106-107).

Sonuç

Bir yıl boyunca devletin idari teşkilatında meydana gelen hadiselerin kaydedildiği yıllıklar yani salnameler sayesinde araştırma yapılacak yerleşim bölgeleri hakkında idari birimler, askeri birimler, idare meclisleri, hukuki meclisler, idari görevliler, demografik yapı, zirai durum gibi pek çok alanda mühim verilere ulaşılabilmektedir. Bu vesileyle Osmanlı Devleti'nin gerek merkezi idari sistemi gerekse taşra teşkilatı konularındaki araştırmacıların başvuracağı en temel vesikalardan birisi salnameler olmuştur. Bu araştırmada da Osmanlı Devleti'nin büyük önem attığı Rumeli Balkan coğrafyasında yer alan Kırçova Kazası'nın idari teşkilat yapısı içerisinde daha ziyade eğitim, hukuki yapı, demografik yapı ve idari yapı üzerine yoğunlaşmıştır.

Nihayetinde Kırçova Kazası'nın bahsi geçen tarihlerde Osmanlı taşra teşkilatı içerisindeki yeri, konumu ve idari yapısal özellikleri aydınlatılmıştır. Rumeli Eyaletinde Manastır Vilayetine bağlı olarak kayıtlı olan Kırçova Kazası'nın tüm idari organları, bu idari yapılarda yer alan görevler, görevliler ve bu görevlilerin değişim süreçleri, kazanın demografik yapısı ve nüfusu gibi konular açıklığa kavuşturulmuştur. Bu haliyle Kırçova Kazası'nın idare edilme tarzı ile bu idari tarzı oluşturan tüm kurumlar ve çalışma prensipleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Balkanların fatihi olarak da isimlendirilen Sultan Murad'ın başlattığı fetih süreci vefatından sonra Sultan Yıldırım Bayezid Han tarafından sürdürülmüştür. Özellikle Kosova Muharebesi sonrasında günümüz Kuzey Makedonya Devleti sınırları içinde yer alan Üsküp, Pirlepe, Ohri, Manastır ve Kırçova'nın da bulunduğu yerleşim alanları fethedilmiştir. Bu bölgede fetihlerin gerçekleşmesi sonrasındaysa Kırçova ve civarı Osmanlıların Bosna ile Arnavutluk civarına yapacakları akınların merkez üs bölgelerinden birisi konumuna gelmiştir.

Fethedildiği XIV. asrın sonundan itibaren Kırçova, Osmanlıların taşra teşkilatındaki eyalet, sancak, kaza ve nahiye şeklinde gelişen yönetim tarzında bir kaza merkezi olarak yerini almıştır. Rumeli Beylerbeyliğinin idari taksimatında ve XVI. ve XVII. asırda Kırçova, Sofya merkezli Paşa Livası sağ kolundaki kaza merkezlerinden birisidir. XIX. asra geldiğindeyse Rumeli idari yapısında gerçekleşen değişimler ekseninde ve Tanzimat döneminin başlangıcında Kırçova, Rumeli eyaletinde yer alan Manastır'a bağlı bir kaza merkezidir. Osmanlı idari yapısında vilayet teşkilatlanmasına gidildiği 1864'ten itibaren de Rumeli eyaletinin Manastır vilayetine bağlı bir kaza merkezi olarak yerini alan Kırçova, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar bir kaza merkezi hüviyetiyle idare edilmiştir.

Ardından da Rumeli Eyaletinin Manastır Vilayetine bağlı olarak kaydedilmiş olan Kırçova Kazası'nın idari verilerine ulaşmak amacıyla XIX. asrın son çeyreğini kapsayan H.1292, H.1293, H.1305, H.1308, H.1310, H.1311, H.1312, H.1313 ve H.1314 tarihli Manastır Vilayet Salnameleri titizlikle incelenmiştir. Böylelikle elde edilen veriler sayesinde de Manastır Vilayeti Kırçova Kazası'nın, kendi içerisindeki idari taksimatının Kaza İdare Meclisleri, Kaza Bidayet ve Devai Meclisleri, Belediye Meclisleri, Nüfuz İdareleri, Maarif Meclisleri (komisyonları), Ticaret Meclisleri, Telgrafhane ve Postane İdareleri, Reji İdareleri, Tadilat Komisyonları, Tahrir ve Emlakin Komisyonları, Polis ve Zabtiye İdareler etrafında şekillendiği ortaya konulabilmiştir.

Salnamelerdeki veriler ışığında Kırçova'nın idari teşkilatında en üst düzeyde Kaza İdare Meclislerinin yer aldığı anlaşılmıştır. Bu meclislere de kazanın da en üst düzeydeki görevlisi konumunda olan Kaymakam başkanlık etmiştir. Ayrıca idare meclislerinde Naib, Müftü, Tahrirat Kâtibi ve Sandık Emni gibi görevliler de yer almışlardır. Kırçova Kazasının idaresinde mühim bir yeri olduğu anlaşılan bir diğer idari organ da Kaza Belediye Meclisleri olmuştur. Belediye reisi başkanlığında toplanan bu meclislerde de resmi hizmet ve işlemlerin sağlıklı biçimde yürütülmesi hedeflenmiştir. Belediye Meclislerinde de bir görev bölümü dahilinde başkanlığı Belediye reisi gerçekleştirmiştir. Mecliste ayrıca Sandık Emni, Kâtip üye, Komiser veyahut Müfettiş ve Gayrimüslim ile Müslim ahalinin temsilcileri konumunda olan seçilmiş ikişer üye aza yer almıştır.

Kırçova'nın idari yapılanmasında bir diğer mühim organ da hukuki dava ve işlemlerin görülmesi amacıyla kurulmuş olan Bidayet Mahkemesi ve Devai Meclisleri olmuştur. Günümüzdeki Asliye Mahkemelerinin vazifelerini üstlenmiş durumda olan Devai Meclisleri H.1305 (M.1887-1888) tarihi itibarıyla Kırçova'da Bidayet Mahkemesi Dairesi şeklinde yer almıştır. Devai Meclislerinde bulunmayan Müstantik Muavinliği ile Mukavelat Muharrirliği görevlileri de Bidayet Mahkemelerinde yeni üyeler olarak yer almışlardır. Bidayet Mahkemeleri ile Devai Meclislerinin başkanlığını aynı zamanda kaza naibi olan görevliler yapmışlardır. Bu mahkemede ayrıca gerek Müslim gerekse Gayrimüslim ahalinin temsilcileri de aza sıfatıyla yer almışlardır.

Kırçova'daki demografik yapı, nüfus istatistiklerinin kaydedilmesi ve güvenliği gibi hususlarda görev yapan bir diğer idari organ da Kaza Nüfus Dairleri olmuştur. Bahsettiğimiz maksatlarla kurulmuş olan Kırçova Kazası Nüfus İdaresi; Kaza Nüfus Müdürü, Nüfus İdaresi Memuru, Kâtip Üye, Tahrir Kâtibi gibi görevlilerden oluşmuştur. Ele aldığımız Manastır Vilayeti salnamelerindeki veriler doğrultusunda ve XIX. asrın son çeyreğinde (H.1292-H.1314), demografik ve nüfus istatistikleri içerisinde genel nüfusun Müslim ve Gayrimüslim olarak kaydedildiği ortaya çıkarken, bu nüfusun da Gayrimüslim nüfus özelinde kendi içerisinde Ulahlar, Rumlar, Bulgarlar, Yahudiler, Ermeniler ve Kiptiler şeklinde de ayrı ayrı kaydedildiği anlaşılmıştır. Salnamelerdeki nüfus verilerinin H.1312 ve H.1314 senelerindeyse zükur ve inas (erkekler ve kızlar) şeklinde olmak üzere ayrıca sınıflandırıldığı da anlaşılmıştır.

Salname verileri doğrultusunda Manastır Vilayetinde yer alan okullar Mekteb-i İbtidaiye, Mekteb-i Sıbyan ve Mekteb-i Rüşdiye'den müteşekkil olmuştur. Ayrıca

vilayete bağlı kaza merkezlerinde Maarif Komisyonları oluşturulmuştur. Kırçova Kazasındaki eğitim faaliyetlerinin sürdürülmesi açısından da bir Maarif Meclisi yer almıştır. Salnamelerdeki istatistiklere göre ve H.1292-1314 senelerinde Kırçova Kazası genelinde toplam 18 Sıbyan Mektebi olup bu mekteplerde 801 talebe kaydedilmiştir. Ayrıca bu mekteplerden 16'sının Müslim ahaliye tahsis edildiği ve bunların 15'inde erkek, 1'inde de kız şakird olmak üzere toplam 456 talebenin tahsil gördüğü ortaya konulmuştur. Ayrıca Gayrimüslim ahaliye tahsis edilen 4 mektebin 3'ünde erkek, 1'inde de kız şakird olmak üzere toplam 445 talebenin var olduğu anlaşılmıştır. Açılış tarihi 1878 olarak bilinen ve Kırçova Kazasında ikinci derece mektep şeklinde yer alan tek Rüştüye Mektebindeyse aynı tarihte 51 Müslim erkek şakird eğitim görmüştür. Kırçova Kazasındaki bu Rüştüye Mektebinde görevli olan muallimler de kendi aralarında ve muallim-i evvel ve muallim-i sani ve rika muallimi şeklinde derecelerine görevlendirilmişlerdir.

EXTENDED ABSTRACT

Documents in which the developments taking place in a city throughout the year are recorded are called Salname. The locations of the cities and towns in the administrative structure of the Ottomans were revealed with these documents. Salnames contain data about the administrative, legal, economic, and demographic structure of a city. Thus, very important data have emerged for those who research the Ottoman period cities in the Balkans. The first salnames were issued in 1847. Afterwards, salnames were written by both ministries, provinces and private individuals. In this study, the city of Kicevo, which had a strategic position during the Ottoman Empire's sovereignty in the Balkans, is focused on. First of all, information about Kicevo's historical background, geographical conditions and neighbors was given. Then, information was given in which Balkan state the city of Kicevo is in today. Afterwards, the capture process of Kicevo by the Ottomans was explained. At this point, the role of Kicevo and its surroundings in the Ottoman invasions into Europe was revealed.

The city of Kicevo, which is currently administered in the State of North Macedonia and as a municipal administrative unit, is located in the western part of the country. The city of Kicevo, established in the valley in the southeast of the Bistra Mountain, is surrounded by the cities of Ohrid, Debre, Gostivar and Prilep. The city of Kicevo, which is also very close to Skopje, the capital of the North Macedonian State, is located in a valley area that covers the upper basin of Treska, the right tributary of the Vardar River. The city has been named Kıraç Ova in Turkish, Кичево in Macedonian, Kicevo in English and Kerchevo in Albanian. It is estimated that this name derives from the structure of the mountainous, steep and rocky lands that are the underground sources rich in lime.

The city of Kicevo, founded on the ancient city of Uskana Kitsavis, has been invaded by many different communities in the past. Thus, it is known that Kicevo and its surroundings were ruled by different Slavic communities, Serbs, Byzantine and Ottomans in history. However, today's North Macedonian lands, including Kicevo, are

in XIII. It was captured by the Turks thanks to the systematic Ottoman raids that started in the second half of the century.

Thus, in the second half of the XIV century, the real political power that succeeded in establishing permanent sovereignty in and around Kicevo was the Ottoman Empire. There are different opinions among both Ottoman sources and Slavic (Serbian) sources as to when exactly Kicevo and its surroundings were conquered by the Ottomans. However, as a result of our research, it has been revealed that Kicevo was captured by the Ottomans after or before the Kosovo War. After the death of Sultan Murad in the 1389 Battle of Kosovo, Sultan Yıldırım Bayezid, who took the head of the Ottomans' progress in Rumelia, took over. During the reign of Sultan Bayezid, with the capture of Skopje in 1391-1392, a permanent Turkish sovereignty was achieved in the Macedonian lands, including Kicevo. Thus, after that, Kicevo and its vicinity became a base for Turks in the raids to be carried out on Albania and Bosnia.

In the XIV-XVth centuries, the Ottoman Empire was divided into two separate administrations as the Anatolian and Rumelia governorships. Rumelia Principality administrative unit had a more important place than Anadolu Principality and came first in the protocol. In addition, the city of Edirne was determined as the first center of the Rumelia Principality. This central sanjak of Rumelia Principality was called as "Pasha Livası". Thus, in the Balkans the conquered as a result of the raids started as of the second half of the XIVth century were generally included under the administration of Rumelia Principality.

The structure of the provincial organization in the Ottomans showed an administrative style in the form of state, sanjak, county and township. The unit governed by Governor and consisting of sancaks was called a principality. The number of starboard centers in the province of Rumelia has constantly changed after each successful war. XVI. Century Kicevo was a town center under the Ottoman rule. XVI. In the middle of the century, the cities of Ohrid, Thessaloniki, Skopje and Prizren were attached to Rumelia as a sanjak center, apart from the Pasha Sanjak.

By the XIXth century, important changes took place in the administrative structure of Rumelia. Instead of the term "Beylerbeylik", the term "principality" has now been used and Thessaloniki, Skopje and Ioannina have been transformed into separate principality. The city of Kicevo is a town center of Bitola, located in the Rumelia province at the beginning of the Tanzimat period, which has an important place in Ottoman modernization. Kicevo was a town center connected to the Manastir Province of the Rumelia province since 1864, when a province organization was established in the Ottoman administrative structure. It was under the administration of Bitola, which was connected to Thessaloniki, one of the new provinces established after this date. It was governed as a town center until the last period of the Ottoman Empire, depending on Bitola, which was re-established as a province as a result of the separation of Bulgaria.

In the salnames of the city of Bitola, there is quite a lot of information about the administrative structure of the town of Kicevo in the XIXth century. Thanks to the data in the salnam of Bitola City, it was understood that the administrative structure of

Kicevo town in 1875-1903 consisted of: town Administrative Council, City Council, Justice Council, Trade Commission, Education Commission, Population Commission, Police Commission, Renovation Commission, Telegraph and postal Commission.

In the rural organization of the Ottoman State, the accidents that were specific to the local administrations were managed by a body called the Accident Administration Council. The Board of Directors convened under the chairmanship of the district governor, who was the highest administrative responsible in the accident. Town Administration Councils are an administrative unit that negotiates and decides on issues such as following up the income and expenses of the town, administrative cases, management of goods, taking general health measures, maintenance of municipal facilities, repairing village roads. Thanks to the data in the salnames, we had a chance to track the officials at the Administrative Commission in the town of Kicevo and the processes of changing tasks.

Thus, H.1292-1314 (M.1875-1893); the highest administrative posts in Kicevo; District Governorship, Naib, Mufti, Property Directorate, Census Officer and Sandik Emin. In the light of the data in the Manastir Province Salname, the district governors who served in Kicevo District were in the years of H.1292-1314 (M.1875-1897) and respectively Şerif Bey in H.1292-1293, Ali Sabri Efendi in A. Ali Rıza Bey. The Naibs who served in the town of Kicevo are Abdullah Efendi in 1875-1876, Ali Niyazi Efendi in 1876-1877, Huseyin Hosni Efendi in 1887-1888, Mehmed Efendi in 1890-1891 and Mehmed Emin Efendi in 1892-1894.

In the administrative structure of the Ottoman State, municipal offices were established in order to carry out official services and procedures in both provinces and districts in a healthy way. These Municipal Offices have a division of tasks within themselves. In the Municipal Offices, the presidency was usually made by the Mayor. Other officials are Sandıklı Emmini, clerk member, Commissioner or inspector and representatives of non-Muslim and Muslim people. It has been observed that the Municipal Offices in Kicevo Town were created in this way.

In the rural administration of the Ottoman Empire, the Bidayet courts were the first place where the trials took place. These courts correspond to today's Courts of First Instance. The Devai councils in the town of Kicevo changed their name to Bidayet Court Office in 1887-1888. In 1875-1876, the naiblieri of the town of Kicevo were also presidents of the Bidayet courts and Devai councils.

In the administrative structure of Ottoman cities, population directorates were also included. The primary duty of the civil servants in these population administrations is to maintain the ledger records of previous censuses. Other duties of the officers of the Population Directorate are: to prepare reports showing the population-related change processes in their region and to carry out the passport procedures known as travel documents. The officials at the Kicevo Town Population Directorate are: the town population director and the employees of the population directorate.

There are also educational commissions to manage educational activities in the Ottoman administration of cities and towns. These educational councils established in cities and towns also exist in Kicevo Town. According to records in salname, there

were a total of 18 primary schools in Kicevo. These schools had 801 students. In addition, there are 51 Muslim male students in the secondary school of the town of Kicevo.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları**

- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Fonu (MF. MKT.), Dosya/Gömlek No: 80/100.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Fonu (MF. MKT.), Dosya/Gömlek No: 98/17.
- BOA Başkanlık Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Fonu (MF. MKT.), Dosya/Gömlek No: 130/88).
- BOA Başkanlık Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Fonu (MF. MKT.), Dosya/Gömlek No: 136/47).
- BOA Başkanlık Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Fonu (MF. MKT.), Dosya/Gömlek No: 176/18).
- BOA Başkanlık Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Fonu (MF. MKT.), Dosya/Gömlek No: 268/35).
- BOA Başkanlık Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Fonu (MF. MKT.), Dosya/Gömlek No: 327/54).

Resmî Kaynaklar

- 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli Defteri (937/1530) I. (2001). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları. Yayın No 55.
- Salname-i Vilayet-i Manastır (SVM). H.1292/1875-1876. 1. Def'a. İSAM Kütüphanesi, Osmanlı Salmeleri Veri Tabanı, DO2885, 1-117.
- Salname-i Vilayet-i Manastır (SVM). H.1293/1876-1877. 2. Def'a. İSAM Kütüphanesi, Osmanlı Salmeleri Veri Tabanı, DO2885, 1-115.
- Salname-i Vilayet-i Manastır (SVM). 1. Def'a. H.1305/1887-1888. İSAM Kütüphanesi, Osmanlı Salmeleri Veri Tabanı, DO2885, 1-682.
- Salname-i Vilayet-i Manastır (SVM). 2. Def'a. H.1308/1890-1891. İSAM Kütüphanesi, Osmanlı Salmeleri Veri Tabanı, DO2885, 1-248.
- Salname-i Vilayet-i Manastır (SVM). 3. Def'a. H.1310/1892-1893. İSAM Kütüphanesi, Osmanlı Salmeleri Veri Tabanı, DO2885, 1-423.
- Salname-i Vilayet-i Manastır (SVM). 4. Def'a. H.1311/1893-1894. İSAM Kütüphanesi, Osmanlı Salmeleri Veri Tabanı, DO2885, 1-366.
- Salname-i Vilayet-i Manastır (SVM). 5. Def'a. H.1312/1894-1895. İSAM Kütüphanesi, Osmanlı Salmeleri Veri Tabanı, DO2885, 1-419.
- Salname-i Vilayet-i Manastır (SVM). 6. Def'a. H.1313/1895-1896. İSAM Kütüphanesi, Osmanlı Salmeleri Veri Tabanı, DO2885, 1-225.
- Salname-i Vilayet-i Manastır (SVM). 7. Def'a. H.1314/1896-1897. İSAM Kütüphanesi, Osmanlı Salmeleri Veri Tabanı, DO2885, 1-347.
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (SNMU). H.1316 (M.1898-1899). 1. Def'a. İSAM Kütüphanesi, Osmanlı Salmeleri Veri Tabanı, DO2885, 1-1657.
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (SNMU). H.1317 (M.1899-1900). 2. Def'a. İSAM Kütüphanesi, Osmanlı Salmeleri Veri Tabanı, DO2885, 1-1416.

Araştırma Eserleri

- Acaroğlu, M. T. (2006). *Bulgaristan'da Türkçe yer adları kılavuzu*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Avcı, C. (2006). Naib. *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 32, s. 311-312). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Baltacı, Cahit (1999). Eğitim sistemi. Ş. Karatepe & A. Özcan & A. Tabakoğlu & C. Baltacı & E. Özbilgin (Ed.), *Osmanlı dünyayı nasıl yönetti* içinde (s. 240-285). İstanbul: İz Yayınevi.
- Binark, İ. (1996). *Makedonya'daki Osmanlı evrakı*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı Yay.
- Boşkoviç, M. & Maçevska D. (2010). *Makedonya tarihi*. Историја на Македонија за II година средно стручно образование. Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Yay.
- Finkel, C. (2007). *Rüyadan imparatorluğa Osmanlı*. İstanbul: TİMAŞ Yay.

- Cezar, M. (2010). *Mufassal Osmanlı tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çağ, G. (2020). *16. yüzyılda Osmanlı idaresinde bir Rumeli şehri Kırçova*. Antalya: Otorite Kitap.
- Emecen, F. (2014). Defter-i Köhne: Pirlepe-Kırçova kesiminin en eski tımar defteri. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XLIII. 341-474. doi: 10.18589/oa.130677.
- Doğru, H. (2000). *XIII-XIX yüzyıllar arasında Rumeli'de sağ kolun siyasi, sosyal, ekonomik görüntüsü ve Kozluca kazası*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Fine, J. (1987). *The late medieval Balkans*. Mighian: Mighian Universty Press.
- Gökbilgin, T. (1956). Kanuni Sultan Süleyman devri başlarında Rumeli livaları, şehir ve kasabaları. *Belleten*, XX (78), 247-285. Erişim adresi: <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1214/tur>.
- İnalçık, H. (2005). Türkler ve Balkanlar. *Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi*. 20-43. Erişim adresi: <https://eminresah.com/docs/turkler-ve-balkanlar--halil-inalcik.pdf>.
- İnbaşı, M. (2002). Balkanlarda Osmanlı hâkimiyeti ve iskân siyaseti. *Türkler ansiklopedisi* (C. IX, s. 154-165). Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- İpşirli, M. (2006). Naib, *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C.32, s. 312-313). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- İzci, A. (Ed.) (2011). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (K. Beydilli, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M. (2007). Nizamiye Mahkemeleri, *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 33, s. 185-188). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kılıç, O. (2002). Klasik dönem Osmanlı taşra teşkilatı: beylerbeylikler, eyaletler, kaptanlıklar, voyvodahklar, meliklikler (1362-1799). *Türkler ansiklopedisi* (C. IX, s. 887-888). Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Kırçova Şehri İdari Birimleri. (t.y.). Belediyesi Web Sitesi, <https://kicevo.gov.mk/status-of-the-municipality/>. Erişim tarihi: 23.04.2021.
- Kiel, M. (2002). Kırçova. *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 25, s. 440). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Koç, Y. (2007), Nüfus. *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 33, s. 294-299). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ortaylı, İ. (1974). Tanzimat'tan sonra mahalli idareler. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme Enstitüsü Yay.
- Özcan, U. (2013). 1878-1912 yılları arasında Manastır vilayetinde okullaşma ve okullaşmanın milliyetçilik üzerindeki etkisi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi* II/1, s.353-423. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217854>.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih deyimleri ve terimler sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Parmaksızoğlu, İ. (Ed.). (1979). *Tacü't Tevarih*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Republic of Macedonia State Statistical Office (2002). *Census of Population Households and Dwellings in the Republic of Meceonia*. Books XIII, 10-155.
- Rusiç, B. (1962). Kriçevija. *Enciklopedis Jugoslavije* (C.V, s. 245-246). Zagreb.
- Luttrell, A. (1997). 1389 öncesi Osmanlı genişlemesine latin tepkileri. E. Zachariadou (Ed.). *Osmanlı Beyliği içinde* (s.129-148). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Ostrogorsky, G. (1995). *Bizans devleti tarihi*. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özkaya, Y. (2002). Kaymakam. *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 25, s. 84-85). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı tarih lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Shaw, S. (2004). *Osmanlı imparatorluğu ve modern Türkiye*. C.I, İstanbul: E Yay.
- Trifunovska, F. J. (1968). *Seoska naselija i stanovnistvo*. Skopje: İzdae Aytopa.
- Tural, E. (2004). Bir Belge 1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, (C.13, s.93-123). Erişim adresi: file:///C:/Users/CASPER/Downloads/1861_Hersek_Isyani_1863_Eyalet_Teftisler.pdf.
- Unat, F. R. & Köymen, M. A. (Haz.). (1949). *Kitab-ı Cihannüma*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi*. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünal, M. A. (1999). Osmanlı devletinde merkezi otorite ve taşra teşkilatı. *Osmanlı Ansiklopedisi* (Cilt VI, s. 111-1222). İstanbul: Yeni Türkiye Yay.